

3. Гошко Т. Нарис з історії магдебурзького права в Україні XIV - початку XVII ст. / Тетяна Гошко. - Львів: Афіша, 2002. - 171 с. (254 с.)
4. Доманова Г. Конфірмаційні універсали Генеральної Військової канцелярії Чернігівському магістрату / Г. Доманова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. - 2014. - № 123. - С. 28-35;
5. Волошин Ю. Статеві-вікова структура населення міста Полтави в другій половині XVIII ст. / Ю. Волошин // Історична Пам'ять. Наук. збірник - 2011. - № 1. - С. 5-24; Волошин Ю. Населення домогосподарств "Государевых описных малороссийских раскольничьих слобод" (за матеріалами "Генерального опису Лівобережної України 1766-1769 рр.") / Ю. Волошин // Соціум. Альманах соціальної історії. - Вип. 2. - К., 2003. - С. 117-134; Сердюк І. "Полкових городо обитавелі": історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / І. Сердюк. - Полтава: ТОВ "АСМІ", 2011. - 304 с.;
6. Білоус Н. Привілеї Києва кінця XV - середини XVII ст. Дослідження. Тексти. / Н. Білоус. - К., 2014. - 216 с.;
7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК) - ф. 786. - оп. 1. - од.зб. 2. - 96 арк.;
8. Там само
9. Там само
10. Там само
11. Там само
12. Там само
13. Інститут Рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського (далі ІР НБУ). - ф. 127. - од. зб. 165. - 96 арк.;

14. ЦДІАК - ф. 786. - оп. 1. - од.зб. 2. - 96 арк.;
15. ІР НБУ - ф. 127. - од. зб. 165. - 96 арк.;
16. ЦДІАК - ф. 786. - оп. 1. - од.зб. 2. - 96 арк.;
17. ІР НБУ - ф. 127. - од. зб. 165. - 96 арк.;
18. Петровський М. Надання Ніжину магдебурзького права у 1625 р. / М. Петровський // Чернігів і Північне Лівобережжя. - К., 1928. - С. 301-314;
19. ЦДІАК - ф. 786. - оп. 1. - од.зб. 2. - 96 арк.;
20. ІР НБУ - ф. 127. - од. зб. 165. - 96 арк.;
21. Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657 / І. Крип'якевич, І. Бутич (упор.), В. Смолій та інші; НАН України, Інститут історії України. - К.: Альтернативи, 1998. - 383 с.;
22. Там само
23. Там само
24. ІР НБУ - ф. 127. - од. зб. 165. - 96 арк.;
25. Там само
26. Там само
27. Там само
28. Павленко С. Взаємодія гетьманської влади з магістратами у другій половині XVII - на початку XVIII ст. / С. Павленко // Сівєрянський літопис. - 2006. - №5. - С. 33-34;
29. ІР НБУ - ф. 127. - од. зб. 165. - 96 арк.;
30. Там само
31. Там само
32. Бисько І, Шуст В. Універсали Ніжину / І. Бисько, В. Шуст // Український історичний журнал. - 1996. - №11. - С. 118-119;
33. Там само
34. ІР НБУ - ф. 127. - од. зб. 167. - 18 арк.

ТЕСЛЕНКО О. І.

УДК 94:[37.014:325](470+477)"17/18"

УСПИХИ ТА ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ У КОЛОНІСТСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ ПІВДНЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ XVIII - ПОЧАТОК XIX СТ.)

Стаття присвячена проблемам становлення основ початкової освіти в поселеннях колоністів Півдня Російської імперії кінця XVIII - початку XIX ст. Визначено спільне та особливе у початковій освіті колоністських спільнот. З'ясовано, що системний характер освіти у колоністів сприяв їх інтеграції до домінуючого соціокультурного середовища. Відсутність етноконфесійної школи призводила до втрати ідентичності колоністськими спільнотами та їх швидкої асиміляції.

Ключові слова: інтеграція, адаптація, система освіти, ідентичність, колоністська спільнота, Російська імперія.

Стаття посвящена проблемам становлення основ начального образования в поселениях колонистов Юга Российской империи в конце XVIII - начале XIX в. В работе определено общее и особенное в начальном образовании колонистских сообществ. Выяснено, что системный характер начального образования в сообществах колонистов способствовал их интеграции в доминирующую социокультурную среду. Отсутствие этноконфессиональной школы приводило к утрате идентичности колонистскими сообществами и их быстрой ассимиляции.

Ключевые слова: интеграция, адаптация, система образования, идентичность, колонистское сообщество, Российская империя.

The article deals with problems of primary education formation in colonists settlements of the South of the Russian Empire at the end of XVIII - the beginning of XIX century. General and particular features in the primary education of colonists communities are defined. It was found that the systemic character of primary education in the colonists communities contributed to their integration into the dominant social and cultural environment. An absence of ethnic and religious schools led to loss of colonists identity and their quick assimilation.

Key words: integration, adaptation, education system, identity, colonists community, the Russian Empire.

Часи правління Катерини II позначені масштабними колонізаційними рухами на Півдні Російської імперії. Приєднані південні території потребували інтеграції до загальноімперського простору не лише в політично-адміністративному, але й в економічному плані [7, с. 80]. Останнє виявилось

складним через нестачу людських ресурсів. Рішення імперського уряду залучити колоністів до реалізації "південноросійського проекту", завдання, що ставилися перед колоністами, дозволили Т.М. Плохотнюку цілком слушно розглядати колоністський рух у кон-

тексті залучення "людського капіталу" [13, с. 27-29].

Масштаби колонізаційного руху уже ставали предметом спеціальних досліджень. За даними В.М. Васильчука до південноруських степів в останній третині XVIII ст. були переселені близько 300 тис. колоністів [6, с. 38]. Зрозуміло, що абсолютну більшість складали українці та росіяни, проте не можна погодитися з автором у тому, що вплив іноземних колоністів визначався не їх чисельністю, а принесеними інноваціями [6, с. 39-40]. За даними В.М. Кабузана, кількість іммігрантів наприкінці XVIII ст. у Російській імперії становила близько 100 тис. людей [8, с. 352-357]. Надалі, на початку XIX ст. колонізаційний рух широко охопив простори Північного Кавказу та Північно-Західного Причорномор'я [4, 13].

Сучасні дослідження міграційних та колонізаційних процесів здійснюються в дузі теорій адаптації та акультурації. Зокрема, виділяються кілька фаз міграції, включаючи підготовку до міграційного руху, сам процес переселення та процес адаптації або приживаності. У свою чергу адаптаційний процес, згідно Дж. Беррі, обумовлюється дією двох факторів - збереження національних традицій та ступенем контакту з домінуючим культурним середовищем. Залежно від результату їх комбінаційної дії адаптація прийдешньої культури набуває вигляду асиміляції, сепарації, маргіналізації чи інтеграції [10, с. 5; 14, с. 8]. Адаптація мігрантів на новому місці мала поступовий характер - від природно-господарчої та соціально-економічної до соціокультурної та соціально-психологічної. Формування та становлення шкільної освіти є завершальним етапом соціально-психологічної адаптації і визначає, чим саме завершується адаптаційний процес. У разі, якщо прибульці не мають власної хоча б початкової освіти - на спільноту чекає асиміляція чи маргіналізація. В іншому, кращому випадку, міграція завершується сепарацією чи інтеграцією. Інакше кажучи, втрачаючи власну традиційну освіту,

спільнота втрачає самоідентифікацію і, як наслідок, власну культуру.

У даному контексті спробуємо порівняти становлення та формування шкільної освіти у християнських колоністських спільнотах Півдня Російської імперії кінця XVIII - початку XIX ст.

Загальноприйнятим у сучасній історіографії колонізації обраного регіону є твердження, що найбільшими здобутками у становленні початкової освіти відзначаються німці та меноніти. Процес становлення шкільництва в німецьких та менонітських колоніях був невід'ємною частиною облаштування на новому місці. За даними С.Й. Бобилевої, роботи якої містять посилення на комплекс публікацій зарубіжних дослідників освіти менонітів та лютеран, шкільні приміщення у колоніях будувалися раніше за церкву [11, с. 148]. Попри усі труднощі початкового періоду, уже на початку XIX ст. можна говорити про існування сталої системи початкової освіти колоністів з загальноприйнятими правилами: обов'язкове навчання усіх дітей шкільного віку, керівництво школи пастором, тісний зв'язок школи та громади [5, с. 23].

Про системний характер освіти у німецьких та менонітських колоніях свідчать прийняті 1841 р. "Правила відвідування сільських шкіл та дитячого навчання", якими підтверджувалася обов'язковість відвідування школи дітьми шкільного віку та вводилася система штрафів та відпрацювань за пропуски занять без поважних причин [11, с. 149-150; 5, с. 23].

Здобутки окресленої системи початкової освіти були очевидними. До середини XIX ст., за даними О.В. Безносової, практично кожен мешканець німецьких та менонітських колоній був письменним, щоправда німецькою мовою, знав Святе Письмо та початки арифметики. Ці показники удвічі а то й утричі перевищували аналогічні для православних громад [3, с. 85]. Згідно опрацьованим С.Й. Бобилевою статистичним даним, кількість шкіл у німців та менонітів на середину XIX ст. перевищувала кількість

церков [11, с. 150-151]. І.В. Черказ'янова, аналізуючи проблеми становлення системи початкової освіти у менонітів Сибіру другої половини XIX ст., зазначає, що практика шкільництва була повністю побудована на засадах, які практикувалися у південноросійських колоніях, чим обумовлюється її швидке становлення та здобутки [15, с. 129-132].

Вищесказане повною мірою стосується початкової освіти у шведських колоніях, об'єднаних у Старошведський лютеранський округ. Утім у колоніях естонських шведів катастрофічно не вистачало пасторів-шведів, відтак навчання провадилося німецькою мовою. Згідно Т.А. Шрадер, прагнення шведів створити власну шведськомовну школу наштовхувалося на нерозуміння німців, які схилили шведів до відвідування німецькомовних лютеранських шкіл [16].

Перші початкові школи у болгарських колоніях Бессарабії, за даними І.Ф. Грек, з'являються лише у 20-х рр. XIX ст., що свідчить про тривалість адаптаційного періоду, а певна система парафіяльних шкіл завершує своє формування на межі 30-40-х рр. XIX ст. [9, с. 16, 21].

Говорячи про становлення шкільної освіти у болгарських колоніях Північного Приазов'я у другій половині XIX ст. С.І. Пачев зазначає, що болгари на момент переселення на нові території уже мали "певну освітню традицію", до того ж колоністи були більш заможними, а формування освітньої системи співпало з початком діяльності земств [12, с. 205]. Утім, попри більш високі середні показники писемності болгарських колоністів відносно загального рівня по Приазов'ю, С.І. Пачев невтішно констатує, що створити власну національну школу болгарським колоністам так і не вдалося, через викладання предметів виключно російською мовою. Таким чином, освітній фактор став чинником прискорення асиміляції болгар краю [12, с. 209].

Проблемам становлення системи освіти у приазовських колоніях греків присвячені спеціальні дослідження Н.І. Бацак [1, 2]. Зародження шкільництва у грецьких колоніях

припадає на початок XIX ст. Так само як і в інших колоністських поселеннях, на перших порах кількість шкіл як і кількість учнів була нечисленною, заняття проводилися священниками, навчальні заклади утримувалися громадою. З'являються й приватні навчальні заклади, зокрема грецьке училище у Маріуполі, утримуване місцевими купцями [1, с. 20-22]. Відкрито у 1920 р. грецьке парафіяльне училище одразу було вписане в систему Харківського навчального округу з затвердженим Статутом 1804 р. набором предметів, що викладалися. Це були російська писемність, Закон Божий та основи арифметики. Оскільки на вимогу грецької громади в училищі викладалися ще й новогрецька мова, історія, а згодом і географія, термін навчання становив два роки замість звичайного одного [1, с. 20-22].

Окрім згаданого училища, за даними Н.І. Бацак за станом на середину XIX ст. на Маріупольщині діяли 22 приватні парафіяльні школи, де викладали 22 вчителі 649 учням. Тобто, початковою освітою були охоплені лише 16 % дітей шкільного віку, яким викладалося російське та грецьке письмо та Закон Божий. Таким чином, кількість початкових навчальних закладів була явно недостатньою для подолання неписьменності грецького населення [1, с. 27].

Зрозуміло, що надати докладний огляд становлення систем початкової освіти усіх колоністських спільнот Півдня Російської імперії формат наукової статті не дозволить. Проте ми можемо дійти певних висновків, визначити спільне та особливе у початковій освіті колоністських спільнот. Насамперед слід зазначити, що не в усіх колоністських спільнотах початкова освіта мала системний характер. У деяких випадках, наприклад у шведських колоніях, шкільництво можна розглядати у контексті німецької лютеранської освіти.

Принципи, на яких ґрунтувалася початкова освіта в колоніях були однаковими. Це парафіяльний характер, велика, якщо не визначальна роль священника у керівництві навчальним процесом, нарешті, провідна

роль громади, оскільки в абсолютній більшості випадків школа та учитель утримувалися саме колоністами. Подібна організація початкової освіти у цілому була характерною для Російської імперії початку XIX ст. Відповідним чином навчання дітей було зосереджене на писемності та вивченні Святого Письма.

Проте результати діяльності початкових шкіл при схожих умовах функціонування в колоністських спільнотах суттєво відрізняються. На нашу думку, головна причина таких відмінностей знаходиться у сфері традиції. У православному середовищі у взаємодії церква-громада писемність прихожанина не була принципово важливою, на відміну від протестантських громад, де конфірмація передбачала обов'язкове уміння тлумачити Біблію. Таким чином наші спостереження підтверджують думку І.В. Черказ'янової про вирішальну роль традиції загальної освіти у протестантському середовищі як визначного чинника успішності початкової освіти [15, с. 129-132]. Інакше кажучи, запорукою успішності можна вважати таку систему де у взаємодії громада-церква, освіта набуває рівноправного значення, і система набуває вигляду громада-церква-школа [15, с. 130-132].

Для збереження ідентичності колоністських спільнот фактор національної школи відігравав не меншу роль ніж фактор національної церкви. Відсутність першої призводила до швидкої асиміляції колоністської спільноти домінуючим етносом.

Бібліографічні посилання

1. Бацак Н. І. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII - XIX ст.). - К., 1998. - 58 с.
2. Бацак Н. І. Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII - початок XX ст.). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.І. Бацак; НАН України. Ін-т історії України. - К., 1999. - 20 с.

3. Безносова О. В. Екатеринославская губерния - Terra Incognita евангельского движения в Российской империи (середина XVIII в. - 1917 г.): монография / О.В. Безносова. - Steinhagen: Samenkorn, 2014. - 543 с.

4. Белова Е. В. Внутренняя политика российского правительства по заселению юга Российской империи: По материалам Новороссии и Бессарабии 1751-1871 годы. Автореферат дис. ... кандидата исторических наук: 07.00.02 - отечественная история. - Ярослав. гос. пед. ун-т им. К.Д. Ушинского. - Москва, 2004. - 26 с.

5. Бобилева С. Й. Система освіти в німецьких та менонітських колоніях Півдня України: становлення і розвиток (XIX - початок XX ст.) // Етнічна історія народів Європи: Збірник праць. Вип. 12. - К.: Унісерв, 2004. - С.22-28

6. Васильчук В. М. Поселення німецьких колоністів на Півдні України наприкінці XVIII - початку XIX століття // Етнічна історія народів Європи: Збірник праць. Вип. 12. - К.: Унісерв, 2002. - С. 37-41.

7. Венгер Н. В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789-1920): монография / Н.В. Венгер. - Днепропетровск: Изд-во ДНУ, 2009. - 696 с.

8. Водарский Я. Е., Кабузан В. М. Территория и население России в XV-XVIII веках // Российская империя. От истоков до начала XIX века. Очерки социально-политической и экономической истории. - М.: Русская панорама, 2011. - С. 328-360.

9. Грек И. Ф. Школа в болгарских и гагаузских поселениях юга Российской империи в первой половине XIX в. - Кишинев: Штиинца, 1993. - 107 с.

10. Малицька Ю. Г. Естонські шведи на Півдні Російської імперії: міграція, адаптація та акультурація переселенців-колоністів (1781-1871 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 - всевітня історія. - Дніпропетровськ, 2010. - 20 с.

11. Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII - первая по-

ловина XIX в.) / Бобылева С. И. и др. - Днепропетровск: Арт-Пресс, 1999. - 232 с.

12. Пачев С. І. Освіта та рівень письменності приазовських болгар у другій половині XIX - на початку XXст. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII - XIX ст. - Запоріжжя: РА Тандем-У, 2001. - Вип.б. - С. 205-209.

13. Плохотнюк Т. Н. Компаративный анализ процессов иммиграции в Россию во второй половине XVIII - XIX в. // Ежегодник МАИИКРН. - 2015. - № 1. - С. 27-38.

14. Ходченко О. Є. Менонітські іммігранти в соціокультурному середовищі Північної Америки (1874-1923 рр.). Автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.02 - всевітня

історія / О.Є Ходченко. - Дніпропетровськ, 2011. - 19 с.

15. Черказьянова И. В. Дореволюционная меннонитская школа в Сибири // Филологический ежегодник Омского гос. университета. - Вып. 2. - Омск, 1999. - С. 128-134.

16. Шрадер Т. А. Очерки жизни шведских колонистов в России (XIX в.) // Скандинавские чтения 2006 года: Этнографические и культурно-исторические аспекты / сост. И.Б. Губанов; Отв. ред. Б.С. Жаров, Т.А. Шрадер; РАН. МАЭ им. Петра Великого (Кунсткамера). - СПб.: МАЭ РАН, 2008. - С. 229-253.

